

МАМЛАКАТДА “ЯШИЛ” ИҚТИСОДИЁТНИ АМАЛГА ОШИРИШ ДАРАЖАСИНИ БАҲОЛАШ

Хотамов Ибодулло Садуллоевич

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети, “Яшил” иқтисодиёт ва барқарор бизнес
кафедраси мудири, и.ф.н., профессор
i.khotamov@tsue.uz*

Замонавий воқеликда атроф-муҳитдаги кескин ўзгаришлар мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатади ва бутун жаҳон иқтисодиётининг ривожланишига жиддий таҳдид солади. Шу муносабат билан жаҳон ҳамжамияти табиий офатларнинг олдини олиш, экология ва энергия хавфсизлигини таъминлаш борасида изчил ислохотларни амалга оширишга ҳаракат қилмоқда. Иқлим ўзгаришини юмшатишнинг асосий механизми сифатида яшил иқтисодиётни кенг ривожлантириш халқаро эътирофга сазовор бўлди.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти халқаро иқлим саммити – “COP28”даги миллий баёнотида таъкидланганидек “Ўзбекистон-2030” стратегиясида ҳам “яшил” иқтисодиётга ўтиш, унинг асоси бўлган қайта тикланувчи энергия манбаларини халқимиз ҳаётига қулай, кенг қўламда жорий қилиш кўзланган. Жумладан, қайта тикланувчи энергия манбаларини 25 минг мегаваттга ҳамда жами истеъмолдаги улушини 40 фоизга етказиш режалаштирилган. Бугунги кунда, айниқса, 9 гВт қуёш ва 5 гВт шамол электр энергияси станцияларини давлат-хусусий шериклик асосида ҳамда қуввати салкам 2 гВт бўлган 28 та гидроэлектр станцияларини куриш ишлари жадаллаштирилмоқда”¹.

Жаҳон амалиётида давлат ривожланишининг экологик даражасини ҳар томонлама баҳоловчи умумий қабул қилинган индекс ва рейтинглар мавжуд. Халқаро ташкилотлар томонидан дунёда ва алоҳида мамлакатларда “яшил” иқтисодиётни

¹ https://uza.uz/uz/posts/mintaqaviy-muammolarni-birgalikda-hal-qilish-tahlillarda-bmt-halqaro-iqlim-sammiti-maqsadlari_546830

ривожлантириш ва “яшил” ўсишга ўтиш ҳолатини баҳолаш имконини берувчи турли кўрсаткичлар тўпламлари ишлаб чиқилган бўлиб, амалиётда қўлланиб келинмоқда. Хусусан, бугунги кунда дунё бўйича “яшил” иқтисодиёт самарадорлигини баҳолайдиган Глобал “яшил” иқтисодиёт индекси (Global Green Economy Index – GGEI) ҳамда “Яшил” ўсиш индекси (Green Growth Index – GGI) каби халқаро рейтинг кўрсаткичлари кенг қўлланилмоқда.

Шуни қўшимча қилиш керакки, ишлаб чиқилган кўплаб индекслар мамлакатнинг муайян соҳадаги ривожланишини ўрганиш учун зарур бўлган кўрсаткичларни тўлиқ камраб олмайди. Баҳолашда баъзи қийинчиликлар мавжуд, масалан, барча давлатлар ҳам “яшил” иқтисодиётни амалга оширишни баҳолаш учун муҳим маълумотлар манбаи сифатида кўриб чиқилиши керак бўлган очик маълумотларни тақдим этмайди. Худди шу нарса баҳолашнинг вақт мураккаблиги статистик маълумотларнинг кечикишидadir. Экологик вазият йил давомида ўзгариб туради, шунинг учун эскирган маълумотлар ва расмий ёндашувлар асосида “яшил” иқтисодиётнинг ривожланиш даражасини баҳолаш иқтисодий ва услубий жиҳатдан мақсадга мувофиқ эмас, яъни бу нотўғри ҳисоб-китоблар ва хулосаларга олиб келиши мумкин. Яна бир қийинчилик - айрим индексларни ҳисоблаш методологиясининг ноаниқлиги, бу формулалар, баҳолаш кўрсаткичлари ва маълумот тўплаш манбаларининг тўлиқ ошкор этилмаганлигида намоён бўлади ва экологик рейтинглар натижаларида ўз аксини топади.

“Яшил” иқтисодиётни ривожлантириш индексига киритилиши керак бўлган асосий кўрсаткичлар бўйича бизнинг қарашларимиз 1-жадвалда келтирилган. Ҳар бир кўрсаткич бўйича маълумотлар ҳамма учун очик манбалардан (статистик маълумотлар тўплами) олинади ва тадқиқот натижалари “яшил” иқтисодиётнинг ривожланишини баҳолаш учун асос бўлган экологик йўналишга бирлаштирилган. Иқтисодиётни самарали баҳолаш учун кенг қўламли кўрсаткичларни ўрганиш ҳамда экологик ривожланишининг хусусиятлари инобатга олиниши мақсадга мувофиқдир.

1-жадвал.

Яшил иқтисодий ривожлантириш индексининг асосий кўрсаткичлари²

Т/р	Кўрсаткичлар	Кўрсаткичлар
1.	Атроф-муҳит	СО2 эмиссияси
		Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш харажатлари
		Мамлакатдаги чиқиндилар миқдори
2.	Меъёрий-ҳуқуқий тартибга солиш	Экологик ислохотлар
		Экологик солиққа тортиш
		Берилган экологик сертификатлар сони
3.	Бизнес	Компанияларнинг барқарор ривожланиши бўйича корпоратив ҳисоботларга/дастурларга очик кириш
		Корхонанинг углерод изи
4.	Молия	Давлат инвестиция дастурлари
		Яшил технологияларга инвестициялар ҳажми
		Яшил молиявий воситалар
5.	Экологик тоза технологиялар	Амалга оширилаётган яшил лойиҳалар сони
		Патентли яшил инновациялар сони
6.	Яшил энергия	Қайта тикланадиган энергия манбаларининг умумий энергия истеъмолидаги улуши
		Қайта тикланадиган энергия объектлари сони
7.	Халқаро ҳамкорлик	Халқаро дастурлар/лойиҳаларда иштирок этиш
		Экология бўйича давлатлараро ҳужжатларни имзолаш
		Ихтисослашган муассасалар, халқаро тузилмаларни яратиш/иштирок этиш
8.	Бошқа кўрсаткичлар	Мамлакатда сотилган экотурларнинг сони
		Соғлиқни сақлаш даражаси
		Таълим дастурларини амалга ошириш

Мамлакатда яшил иқтисодийнинг ривожланиш даражасини ўлчаш ва баҳолашнинг янги шакллари ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш зарурлигини асослаш замонавий глобал муаммолар билан боғлиқ бўлиб, бу янги тадқиқот усуллари ва эмпирик кузатиш манбаларини шакллантиришни талаб қилади. Жаҳон таснифлагичида 6 та асосий иссиқхона газлари мавжуд: карбонат ангидрид (СО2), шунингдек метан (СН4), сув буғлари (Н2О), азот оксиди (N2O), озон (O3) ва фторли газлар. Индексни ҳисоблашнинг асосий кўрсаткичлари орасида СО2 эмиссияси - асосий экологик муаммо ҳисобланади. Ушбу муаммонинг асосий манбаи - корхоналар ва

² Муаллиф ишланмаси.

транспортдан чиқадиган газлар ҳамда чиқиндилар ҳисобланади. CO₂ эмиссиясини камайтириш ва назорат қилиш атроф-муҳитни яхшилашга ёрдам беради. Бу мамлакатда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш харажатлари даражасини баҳоловчи кўрсаткичнинг аҳамиятини кўрсатади.

Шошилиш чоралар кўришни талаб қиладиган яна бир муаммо - бу ҳар бир мамлакатда чиқиндиларнинг кўпайиши. Аҳоли сонининг кўпайиши ва ишлаб чиқариш жараёнларининг кескин ошиши билан қайта ишланмайдиган чиқиндилар миқдори ортиб боради, бу эса чиқиндихоналарнинг атроф-муҳитга салбий таъсири ошишига олиб келади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 4 январдаги “Чиқиндиларни бошқариш тизимини такомиллаштириш ва уларнинг экологик вазиятга салбий таъсирини камайтириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-05 – сон Фармони айнан ушбу йўналишдаги фаолиятни янада долзарб эканлигини кўрсатиб бермоқда. Фармонга мувофиқ 2024 йил 1 майдан бошлаб тадбиркорлик субъектларига жамоат жойлари, ижтимоий объектлар ва аҳоли пунктларининг белгиланган жойларида санитария-гигиена шаҳабчаларини ташкил этиш ҳуқуқи берилди³. Бу ўз навбатида атроф-муҳит ифлосланишини олдини олишга ижтимоий масъулиятни янада оширишга хизмат қиладди. Амалга оширилаётган ислохотларни янада кучайтириш ва такомиллаштириш атроф-муҳит деградациясининг олдини олиш бўйича чора-тадбирларни самарали амалга оширишга хизмат қиладди.

Иқтисодий фаолиятнинг фаол иштирокчиларидан бири энг йирик миллий компаниялардир, ишлаб чиқариш жараёнида ишлаб чиқариладиган ва мамлакатда сезиларли углерод изини қолдирадиган чиқиндилар. Шаффоф ва экологик тоза маълумотларни тақдим этиш атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қонунчилигига риоя қилиш учун зарурдир. Бироқ, рақамлардан ташқари, мамлакатда атроф-муҳитни яхшилаш учун ҳақиқий натижалар бўлиши керак.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 4 январдаги “Чиқиндиларни бошқариш тизимини такомиллаштириш ва уларнинг экологик вазиятга салбий таъсирини камайтириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-05 – сон Фармони. <https://lex.uz/docs/6732832>

Қонунчилик доирасида иссиқхона газлари чиқиндиларини тартибга солиш воситаларига қуйидагиларни киритишимиз мумкин: корхоналар учун эмиссия миқдорини чеклаш, углерод солиғи, яшил технологиялар учун субсидиялар, яшил сертификатлаш, квоталар савдоси ва бошқалар. Яна бир муҳим жиҳат шундаки, экологик солиққа тортиш тизимини жорий этиш назарда тutilади. Амалда дунёда биринчи бўлиб экологик солиқларни жорий қилган давлатлар Европа давлатлари бўлди. Иқтисодий тафаккурни "яшиллаштириш" аҳоли ўртасида янги менталитетнинг шаклланишига хизмат қилади, бу эса табиий, инсоний ва иқтисодий жиҳатдан оқилона ва эҳтиёткорлик билан фойдаланишга муносабатни ўзгартиради. Таълим дастурларини амалга ошириш ёки бошқача айтганда, экологик таълим экологик маданиятга асос солади, экологик таълим ва тарбия берадиган боғловчи элементдир, табиатга муҳаббат сингдирилади.

Давлат инвестициялари экологик дастурлар бошқарувнинг барча даражаларида инвестицияларни қўллаб-қувватлайди. Ажратилган маблағлар улар мамлакатдаги экологик муаммоларни ҳал қилиш бўйича турли тадбирларга жалб қилинади. Инвестицион тадбирлар қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин: янги экологик тоза объектларни қуриш, мавжуд инфратузилма объектларини техник такомиллаштириш ва бошқалар. Ҳар йили яшил технологияларга, айниқса қайта тикланадиган энергия манбаларига инвестициялар ҳажми ортиб бормоқда. Самарали экологик ва энергия ечимларини топиш глобал яшил инновациялар бозорини шакллантиришга ёрдам беради, уни нафақат давлат, балки йирик компаниялар ҳам қўллаб-қувватлайди. Масалан, яшил инновациялар қайта тикланадиган энергия манбалари ва атроф-муҳитни сақлашга қаратилган "яшил" энергияга ўтишини амалга оширади.

Яна бир кўрсаткич - яшил молиявий воситалар - кредитлар, яшил молиялаштириш учун жалб қилинган облигациялар экологик муаммоларнинг олдини олиш бўйича лойиҳалар.

Экотуризм - бу мамлакатда иқтисодий ривожланиш ва табиий ресурсларни тиклашга ҳисса қўшадиган иқтисодий ва экологик йўналишдир. Ушбу соҳанинг ривожланиши яшил стандартларга жавоб берадиган экологик тоза материаллардан инфратузилма объектларини қуришга ёрдам беради.

Глобал экологик муаммолар мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига таъсирини тезлаштиради ва шу билан "яшил" иқтисодиётни жадал қўллаб-қувватлашга барча сай-ҳаракатларни жалб этишга ундайди. Такдим этилган кўрсаткичлар рўйхати асосий тоифаларни қамраб олади: атроф-муҳит, меъёрий-ҳуқуқий тартибга солиш, бизнес, молия, экологик тоза технологиялар, яшил энергия, халқаро ҳамкорлик ва бошқалар. Шундай қилиб, келажакда кўрсаткичларни амалий қўллаш ҳар томонлама баҳолаш ва доимий мониторингни, сўнгра эркин фойдаланиш мумкин бўлган маълумотлар базасини ишлаб чиқишни талаб қилади. Таклиф этилаётган кўрсаткичлар барқарор ривожланишнинг экологик, иқтисодий ва ижтимоий жиҳатларини ҳисобга олади, шундай экан, мамлакатда "яшил" иқтисодиётни амалга ошириш даражасини ҳар томонлама баҳолаш имконини беради.

"Innovations in Science and
Technologies"